

دانشگاه باقر العلوم
(عمر دوشین - عمر شصت)

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده فرهنگ، علوم اجتماعی و رفتاری
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: جامعه شناسی

عنوان

بررسی تطبیقی مسأله رابطه دولت و ملت در اندیشه اجتماعی، علامه مجلسی، نائینی و امام خمینی

استاد راهنما:

جناب حجت الاسلام قاسم ابراهیمی پور

استاد مشاور:

جناب حجت الاسلام شمس الله مریجی

نگارش:

حامد آزادی

تابستان ۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به...

به بزرگ مرد تاریخ بشریت امام خمینی، که بر قامت هزار ساله قهاست در زمان درستی ایستاد، کسی که زحمات فقهایی

به چون علامه مجلسی و علامه نائینی را به ثمر نشاند و «تنبیه» حقیقی را بوسیده انقلاب اسلامی، مانند نهالی در زمین قرار داد و تمام

تلاش خود را برای باغبانی این نهال مبذول داشت. همین طور تقدیم می نمایم به شاگرد مخلص ایشان، مقام معظم رهبری

آیت الله خامنه ای که جایگاه امت را بدرستی درک نمود و با حفاظت از نردبان قهاست، نهال نورس انقلاب را تا

توانمندی حراست و آبیاری نمود.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس خدای را که توفیق دانش اندزوی را به ما عنایت نمود، در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمام اساتید خود

که من را در راه علم آموزی یاری نمودند تشکر نمایم.

از استاد گرامی جناب آقای حجه الاسلام ابراهیم پور کمال تشکر و قدرانی را دارم، زیرا تشکر از کمک های بی

شائبه و شبانه روزی ایشان برای مگارش این پایان در کلام نمی‌کنجد.

و نیز از استاد معظم جناب آقای حجه الاسلام میربحی که به عنوان مشاور، مرا مورد راهنمایی قرار داده اند، کمال تشکر

را دارم.

همین طور خود را از تشکر نسبت به زحمات خانواده خود ناتوان می‌بینم.

چکیده:

یکی از مشکلات ایران، وجود قدرت های سیاسی، فاقد مشروعیت دینی است، فرهنگ مردم ایران بگونه ای است که نسبت به حکومت بی میلی نشان می دادند، اکثر اوقات بیگانگان (غیر ایرانیان) بر مردم ایران حکومت می کردند، به همین سبب بین مردم و دولت شکاف بوجود آمد، پس از به قدرت رسیدن صفویه، و اعلام مذهب رسمی تشیع، علمای شیعه به همکاری با حکام پرداختند، علما به علت کم نمودن ظلم حاکمان، و اجرای قوانین اسلام به همکاری با شاهان تن می دادند، و البته ظرفیت فقه شیعه برای دخالت امور حکومت بی تأثیر نبود. علما، هیچگاه همکاری با حکومت را به معنای مشروعیت آن ندانستند. در صفویه برخی از علما شکاف دولت و مردم را مشاهده و برای از بین رفتن آن به همکاری با حکام پرداختند، در قاجار ساختار حکومت تغییر کرد، علما برای مسئله رابطه دولت و ملت، به تقدیر شاه اکتفا کردند، در حالیکه غافل از حضور روشنفکران بودند، همین امر سبب تصاحب دست آورد علما بوسیله روشنفکران گردید، و شکست ظاهری علما را نمایش داد. که در نهایت به انزوای علما منجر گردید، تا اینکه در دوره پهلوی امام خمینی، با شناخت صحیح پدیده های اجتماعی و استفاده از بهترین فرصت و به بهترین شکل (حذف استبداد)، گسست دولت و ملت را از بین برد. ایشان تنها راه از بین رفتن گسست دولت و ملت را، ولایت فقیه دانست. روشی که در این تحقیق بدان پرداخته شده است، روش تطبیقی است، در این روش، به مقایسه تفاوت ها و شباهت ها می پردازد، حال تفاوت و شباهت های مجلسی، نائینی و امام در مسئله رابطه دولت و ملت بررسی می نمایم. زیرا مجلسی، نائینی و امام هر کدام به شیوه ای خاص با این مسئله روبرو شده اند، از سویی برای بررسی مسئله رابطه دولت و ملت تفاوت و شباهت های فقها را با استفاده از روش شناسی بنیادین بررسی می نمایم. نتیجه ای که تحقیق به آن نائل می گردد، فقها مجلسی، نائینی و امام با توجه به تفاوت هایی که در دوره های زندگی آن ها وجود دارد، با مسئله شکاف دولت و ملت روبرو شده اند اما نوع مواجهه با این مسئله متفاوت است. هر یک از ایشان متناسب با شرایط اجتماعی عملکرد خاصی در اتخاذ سیاست ایجابی دارد، به عنوان نمونه؛ مجلسی، تاج گذاری سلطان حسین را پذیرفت و در قبال آن پیشنهاد ممنوعیت منکرات به شاه ارائه نمود، خواسته او در راستای حمایت از مردم و دین است، شاه نیز در خواست ایشان را پذیرفت. مشروط نمودن شاه نمونه، رویکرد نائینی است، او در این زمینه کتابی نوشت، کتابی که هدف آن توضیح مشروطه و دفع شبهاتی است که در اذهان عمومی موجود بود. نائینی و مجلسی تقیید و همکاری را سبب مشروعیت نمی دانستند. نقطه عطف برخورد، تفاوت ها در رویکرد علما از زمان برخورد امام با پهلوی پس از فوت آیت الله بروجردی، این مصداق اتخاذ سیاست ایجابی است، ایشان به دلیل حمایت از مردم و دین اسلام است. اما تفاوت های فقها؛ مجلسی هیچ گاه به اصلاح اساسی فکر نکرد و علت این امر، مبانی فقهی (اخباری) اوست. نائینی به دنبال تشکیل حکومت و رفع استبداد بود ولی در عمل از مقید نمودن شاه فراتر نرفت، با تلاش های او و فقهای دیگر مشروطه پیروز شد، اما توسط روشنفکران مصادره شد. امام حذف را بهترین راه دید، البته از سویی مبنای فقهی امام ظرفیت انقلاب و تشکیل حکومت را داشت، فقه ایشان بگونه ای پویاست که مشکلات پس از تشکیل حکومت را نیز پاسخگوست.

کلید واژه: گسست دولت و ملت، فقه سیاسی، فقه اجتماعی، فقه اصولی، فقه اخباری، فقه نظام ساز، فقه

الاجتماع

فهرست مطالب

عنوان صفحه

فصل اول: کلیات	۱
۱. بیان مساله	۲
۲. سوال اصلی و فرعی	۴
۳. سوالات فرعی	۵
۴. پیشینه تحقیق	۵
۵. اهداف پژوهش	۶
۶. روش تحقیق	۶
۷. تبارشناسی	۷
۸. جایگاه علما در حکومت	۸
۹. مفاهیم	۹
۹-۱. اندیشه اجتماعی	۹
۹-۲. تطبیقی	۱۰
۹-۳. دولت	۱۰
۹-۴. ملت	۱۱
۹-۵. رابطه دولت و ملت	۱۱
۹-۶. بررسی تطبیقی مسئله ارتباط دولت و ملت از منظر علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی	۱۲
۱۰- معرفی اندیشمندان	۱۳
۱۰-۱. علامه مجلسی	۱۳
۱۰-۲. مرحوم نائینی	۱۳

۱۰-۳. امام خمینی.....	۱۳
فصل دوم: مبانی معرفتی فقه سیاسی اجتماعی علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی.....	
۱۵.....	۱۵
۱. هستی شناسی.....	۱۶
۱-۱. علامه مجلسی.....	۱۶
۱-۲. نائینی.....	۱۷
۱-۳. امام خمینی.....	۱۸
۲. معرفت شناسی.....	۱۹
۲-۱. مبانی کلامی (علامه، نائینی و امام).....	۲۰
۲-۱-۱. علامه مجلسی.....	۲۰
۲-۱-۲. امام خمینی.....	۲۰
۲-۲. مبانی روشی.....	۲۲
۲-۲-۱. مجلسی.....	۲۲
۲-۲-۲. نائینی.....	۲۶
۲-۲-۳. امام خمینی.....	۲۷
۲-۲-۴. روایت از دید سه فقیه.....	۲۹
۲-۲-۵. عقل از دید سه فقیه.....	۳۰
۲-۳. اخلاق.....	۳۱
۲-۳-۱. مجلسی.....	۳۱
۲-۳-۲. امام خمینی.....	۳۲
۳. انسان شناسی.....	۳۳
۳-۱. علامه مجلسی.....	۳۳
۳-۲. نائینی.....	۳۳
۳-۳. امام خمینی.....	۳۴
۴. مبانی کلامی فقه سیاسی اجتماعی.....	۳۶
نتیجه گیری.....	۳۸

فصل سوم: رویکردها و ظرفیت های فقهی علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی

در مواجهه با حکومت ۴۱

۱. رویکرد فقهی ۴۲

۱-۱. فقه بسته/ فقه باز ۴۳

۱-۱-۱. مجلسی ۴۳

۱-۱-۲. نائینی ۴۳

۱-۱-۳. امام خمینی ۴۴

۱-۲. فقه فردی، اجتماعی و حکومتی ۴۵

۱-۲-۱. مجلسی ۴۵

۱-۱-۲. انتخابات مردمی ۴۶

۱-۲-۲. نائینی ۴۶

۱-۲-۲-۱. نظریه انتخاب ۴۷

۱-۲-۳. امام خمینی ۴۸

۱-۲-۴. شباهت ها و تفاوت ها در فقه فردی، اجتماعی و حکومتی ۴۹

۳-۱. مواجهه و عدم مواجهه با حکومت ۴۹

۱-۳-۱. مجلسی ۵۰

۱-۳-۲. نائینی ۵۱

۱-۳-۳. امام خمینی ۵۲

۱-۳-۳-۱. مواجهه اقتصادی با حکومت ۵۳

۴-۱. مواجهه و عدم مواجهه با فرهنگ ۵۴

۱-۴-۱. مجلسی ۵۴

۱-۴-۲. نائینی ۵۶

۱-۴-۳. امام خمینی ۵۷

۲. ظرفیت های فقهی در ایجاد تغییرات اجتماعی ۵۹

۱-۲. ایجابی/ سلبی ۵۹

۱-۱-۲. مجلسی ۵۹

- ۲-۱-۲. نائینی ۶۰
- ۲-۱-۳. امام خمینی ۶۱
- ۲-۲. انتقادی، اصلاحی و انقلابی ۶۱
- ۲-۲-۱. مجلسی ۶۲
- ۲-۲-۲. نائینی ۶۳
- ۲-۲-۳. امام خمینی ۶۳
- ۲-۳. ظرفیت های پاسخ گویی به مسائل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ۶۴
- نتیجه ۶۵

فصل چهارم: اندیشه اجتماعی علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی در مسئله

رابطه دولت و ملت ۶۷

۱. علامه مجلسی ۶۸

۱-۱. ضرورت حکومت ۶۹

۱-۱-۱. انسان مدنی بالطبع ۶۹

۱-۱-۲. ضرورت وجود امام ۷۰

۱-۱-۳. امامت و ولایت ۷۰

۱-۱-۴. رابطه امام و امور سیاسی - اجتماعی ۷۱

۱-۱-۵. امامان شیعه ۷۱

۲-۱. حکومت در عصر غیبت ۷۲

۱-۲-۱. حکومت از آن فقیه یا مآذون او ۷۲

۳-۱. ولایت فقیه ۷۳

۱-۳-۱. روایت عمر ابن حنظله ۷۳

۲-۳-۱. بررسی اطلاق «والی» در برخی روایات ۷۳

۳-۳-۱. عصر غیبت، عصر تقیه ۷۴

۴-۳-۱. فقیه و حیطة عملکردش ۷۴

۴-۳-۱. نتیجه ۷۴

۲. مرحوم نائینی ۷۵

۱-۲. مقدمه ۷۵

- ۱-۲. عدالتخانه ۷۵
- ۱-۱-۲. مبانی نظری عدالتخانه ۷۶
- ۲-۱-۲. مشروطه شکل جدید عدالتخانه ۷۶
- ۲-۲. مشروطه ۷۷
- ۱-۲-۲. مشروطه و مبانی فقهی مرحوم نائینی ۷۷
- ۲-۲-۲. مشروطه و لایه های فرهنگی مردم ایران ۷۸
- ۳-۲-۲. بررسی تحلیلی، صفویه و قاجار در قبول مشروطه از سوی مردم ۷۹
- ۴-۲-۲. مشروطه و محدود کردن سلطنت از منظر نائینی ۷۹
- ۳-۲. ولایت فقیه ۸۰
- ۱-۳-۲. ضرورت حکومت بر مردم ۸۰
- ۲-۳-۲. اقسام حکومت ۸۰
- ۳-۳-۲. ولایت فقیه نائینی ۸۱
- ۴-۳-۲. آنچه از دید نائینی در مشروطه مغفول ماند ۸۱
- ۵-۳-۲. مشروطه پیروز ۸۲
- ۶-۳-۲. نتیجه ۸۲
۳. امام خمینی ۸۲
- ۱-۳. ولایت فقیه ۸۲
- ۱-۱-۳. امام و اهداف او از طرح نظریه ولایت فقیه ۸۳
- ۲-۱-۳. اندیشه اجتماعی امام در مسئله ولایت فقیه ۸۳
- ۳-۱-۳. امام خمینی و شناخت جامعه ۸۳
- ۴-۱-۳. ادله عقلی تشکیل حکومت ۸۴
- ۵-۱-۳. ادله نقلی تشکیل حکومت ۸۴
- ۶-۱-۳. احکام اسلام برای حل و فصل در نظام اجتماعی ۸۴
- ۱-۶-۱-۳. چند نمونه از احکام اسلام ۸۵
- ۷-۱-۳. مدل فکری امام خمینی در نوع حکومت ۸۵
- ۱-۷-۱-۳. تفاوت حکومت اسلامی و حکومت های مشروطه دیگر ۸۵
- ۲-۷-۱-۳. معنای حکومت اسلامی ۸۶

- ۳-۱-۷-۳. شرایط حاکم ۸۶
- ۳-۲. حکومت در عصر غیبت ۸۷
- ۳-۲-۱. دایره اختیارات فقیه ۸۷
- ۳-۲-۲. تفاوت فقیه و امام معصوم ۸۷
- ۳-۳. حکومت مقام معنوی یا وسیله برای نیل به اهداف عالی ۸۸
- ۳-۴. روایات دال بر ولایت فقیه ۸۸
- ۳-۴-۱. روایت «اللهم ارحم خلفائی» ۸۸
- ۳-۴-۲. روایت «الفقهاء امناء الرسول» ۹۰
- ۳-۴-۳. روایت «ابی جمیله» ۹۱
- ۳-۴-۴. روایت «سلیمان ابن خالد» ۹۱
- ۳-۴-۵. توفیق «اسحاق ابن یعقوب» ۹۲
- ۳-۴-۶. مقبوله عمر ابن حنظله ۹۳
- ۳-۵. نتیجه نظریه امام ۹۴
۲. انقلاب اسلامی ۹۵
- ۲-۱. روایات اطاعت از پادشاه ظالم دارد ۹۵
- ۲-۲. امام و روایت «کل رایة قبل ظهور الحجة» ۹۵
- فصل پنجم: تعامل، علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی با حکومت عصر خویش ۹۷**
۱. بستر اجتماعی ۹۸
- ۱-۱. زندگی نامه ۹۸
- ۱-۱-۱. علامه مجلسی ۹۸
- ۱-۱-۲. زندگی نامه علامه نائینی ۱۰۰
- ۱-۱-۳. زندگی نامه امام خمینی ۱۰۰
- ۱-۲. جایگاه علما ۱۰۲
- ۱-۲-۱. جایگاه علما در دوره صفویه ۱۰۲
- ۱-۲-۱-۱. تحولات رخ داده در عرصه حضور علما ۱۰۳
- ۱-۲-۲. جایگاه علما در دوره قاجار ۱۰۴

- ۱-۲-۲-۱. تحولات حوزه علمیه در عصر قاجار ۱۰۴
- ۳-۲-۱. جایگاه علما در دوره معاصر ۱۰۵
- ۱-۳-۲-۱. ظهور پهلوی اول ۱۰۵
- ۲-۳-۲-۱. حوزه علمیه قم ۱۰۶
- ۴-۱. زمینه های جمعیتی ۱۰۶
- ۵-۱. زمینه های اقتصادی ۱۰۹
- ۶-۱. ساختار حکومتی ۱۱۱
- ۱-۶-۱. صفوی ۱۱۲
- ۲-۶-۱. قاجار ۱۱۲
- ۳-۶-۱. پهلوی ۱۱۳
- ۶-۱. حوزه علمیه و تحولاتش در سه عصر ۱۱۴
۲. بررسی تفصیلی ساختار حکومت ۱۱۶
- ۱-۲. صفویه ۱۱۶
- ۱-۱-۲. حضور علما در عرصه قدرت و مسئله برخورد حکام با آنان ۱۱۶
- ۲-۲. قاجار ۱۱۷
- ۱-۲-۲. ضعف علما در دوره قاجار ۱۱۷
- ۳-۲. پهلوی ۱۱۷
۳. پدیده اجتماعی نوظهور ۱۱۸
- ۱-۳. صفویه ۱۱۸
- ۱-۱-۳. منصب شیخ الاسلامی و مسائل پیشروی آن ۱۱۸
- ۲-۱-۳. رحلت مجلسی و تضعیف صفویه ۱۱۹
- ۲-۳. قاجار ۱۲۰
- ۱-۲-۳. غریبزدگی ۱۲۰
- ۳-۳. معاصر ۱۲۰
۴. فعالیت های اجتماعی ۱۲۱
- ۱-۴. علامه مجلسی ۱۲۱
- ۱-۱-۴. اقامه جمعه و جماعت ۱۲۱

- ۱۲۲..... ۴-۱-۲. تعامل با مردم
- ۱۲۳..... ۴-۱-۳. نصیحت حکام
- ۱۲۳..... ۴-۱-۴. انجام امر به معروف
- ۱۲۴..... ۴-۱-۵. فارسی نگاری
- ۱۲۵..... ۴-۱-۶. تعامل اقتصادی و سیاسی با دولت
- ۱۲۶..... ۴-۲. نائینی
- ۱۲۷..... ۴-۲-۱. نهضت تنباکو و نهضت مشروطه
- ۱۲۷..... ۴-۲-۲. ماجرای هجوم روسیه به ایران
- ۱۲۷..... ۴-۳. امام خمینی
- ۱۲۸..... ۴-۳-۱. تعاملات اجتماعی
- ۱۲۹..... ۵. انتقاد و انقلاب
- ۱۲۹..... ۶. تفاوت علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی در توجه و اعتماد به مردم
- ۱۳۰..... ۶-۱. پیامدهای تعامل
- ۱۳۰..... ۶-۱-۱. مجلسی
- ۱۳۰..... ۶-۱-۱-۱. سرنگونی صفویه
- ۱۳۱..... ۶-۱-۲. نائینی
- ۱۳۱..... ۶-۱-۲-۱. انزوای صد ساله
- ۱۳۲..... ۶-۱-۲-۲. کتاب تنبیه الامه و سرانجام کارش
- ۱۳۳..... ۶-۱-۳. امام خمینی
- ۱۳۴..... ۶-۱-۳-۱. شخصیت امام خمینی
- ۱۳۴..... ۶-۱-۳-۲. کتاب حکومت اسلامی
- ۱۳۴..... ۶-۱-۳-۳. انقلاب اسلامی
- ۱۳۵..... ۶-۱-۳-۴. تسخیر لانه جاسوسی
- ۱۳۶..... ۶-۱-۳-۵. کودتای نوزده
- ۱۳۶..... ۶-۱-۳-۶. هشت سال دفاع مقدس

۱۳۷..... ۶-۱-۳-۷. منافقین

۱۳۸..... ۶-۱-۳-۸. نتیجه

۱۳۸..... ۷. نتیجه تعاملات و پیامدها

۱۳۹..... **خاتمه**

۱۴۵..... ره آورد

۱۴۵..... پیشنهاد عملی

۱۴۷..... **فهرست منابع**

فصل اول:

کلیات

۱. بیان مسأله

به منظور بررسی مسأله رابطه دولت و ملت در اندیشه اجتماعی علامه مجلسی، علامه نائینی و امام خمینی هستیم، دولت به معنای حکومت و ملت به معنای مردم جامعه ای است که در سیطره حکومت قرار دارد. از آن جهت که رابطه دولت و ملت دارای ابعاد است که بدان می‌پردازیم، مشارکت رقابت آمیز (مردم سالارانه) و نوع دیگر، مستبدانه است، و این به معنای استبداد از سوی دولت است، که در برخی موارد منجر به گسست دولت و ملت می‌گردد. اگر دوباره به سؤال اصلی و رابطه آن با تعاملات فقها بازگردیم، هنگامی سخن از بررسی تطبیقی به میان می‌آید، یعنی سکوت، ستیز و تعامل فقها را بررسی می‌کنیم. سکوت دو شکل سلبی و ایجابی دارد، سکوت سلبی متضمن گسست بین دولت و ملت است. هنگامی که بین دولت و ملت شکاف است از آن تعبیر به گسست می‌کنند که این خود یکی از انواع رابطه دولت و ملت است. حال برای توضیح بیشتر اضافه می‌شود، سکوت سلبی فقها نسبت به رابطه دولت و ملت در مواقع گسست دولت و ملت نیز اتفاق می‌افتد. در برخی موارد تعامل به شکل ستیز است، اما ستیز در مقایسه با سکوت سلبی، بسی فراتر است. گاهی نیز فقها تعامل همراه با همکاری را اختیار می‌کنند. بر اساس آنچه بیان شد، باتوجه به انواع رابطه، تعاملات علمای هر دوره از آن جهت که بیانگر اندیشه اجتماعی آن‌ها است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. بر همین اساس بررسی اندیشه اجتماعی فقها در رابطه با مسأله دولت و ملت نیازمند شناخت مبانی معرفتی فقه سیاسی اجتماعی آن‌ها است. زیرا بدون شک مبانی آن‌ها بر اندیشه اجتماعی آن‌ها تأثیر بسزایی دارد، به همین دلیل سراغ مبانی معرفتی می‌رویم که ما را در اندیشه اجتماعی یاری نماید. پس از این مرحله گام را فراتر گذارده و کمی نزدیکتر به اندیشه اجتماعی آن‌ها می‌شویم. به همین دلیل رویکرد و ظرفیت های فقهی آن‌ها را بررسی می‌نماییم، مقصود از ظرفیت و رویکردهای فقهی، باز و بسته بودن فقه است، که این به معنای تعامل و عدم تعامل، اقتصادی، فرهنگی اجتماعی و سیاسی است. و از سویی یکی از رویکردهای مهم علما در دوره های تاریخی مختلف، رویکرد مثبت و منفی است، که از رویکرد منفی تعبیر به سکوت و کناره گیری می‌شود و از رویکرد مثبت به حضور فعال تعبیر می‌شود. حال

به همین واسطه رویکرد ایجابی یا سلبی فقها را مورد بررسی قرار می‌دهیم، سپس اندیشه اجتماعی بررسی می‌شود، با توجه به مسئله تحقیق، اندیشه اجتماعی در نظریه ولایت فقیه مورد بررسی قرار می‌گیرد. از سویی برای روشن شدن ابعاد مسئله و دریافت اندیشه اجتماعی نمی‌توان فقط به مبانی معرفتی و رویکردهای آن‌ها اکتفا نمود، بلکه نیازمند بررسی تعاملات آن‌ها نسبت به دولت و ملت هستیم، که در این میان سراغ شناخت زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، ساختار حکومت‌ها رفته به واکاوی آن‌ها می‌پردازیم. در این صورت نسبت به اندیشه اشراف پیدا می‌نماییم و تعاملات را موشکافانه مورد بررسی قرار می‌دهیم. در این نوشتار در آخرین گام، شناخت زمینه‌های اجتماعی، چگونگی رابطه دولت و ملت و بررسی جایگاه علما در سه دوره تاریخی صفویه، قاجار و معاصر کناکش می‌شود. تا بدین مرحله تعریف، ابعاد مسئله رابطه دولت و ملت و چگونگی دستیابی به اندیشه اجتماعی بیان شد، در سطور بعد، علت انتخاب سه دوره تاریخی صفویه، قاجار و معاصر علت بررسی اندیشه اجتماعی سه شخصیت، علامه مجلسی، علامه نائینی و امام خمینی مورد امعان نظر قرار می‌گیرد.

در دوره‌های مختلف، ایران شاهد حضور حکومت‌های سیاسی فاقد مشروعیت دینی است، از سویی فرهنگ مردم ایران بگونه‌ای است که نسبت به حکومت بی‌میل بودند، به همین دلیل بیگانگان بر ایران حکومت می‌کردند و از این امر استبداد زاییده شد، که سبب شکاف بیت دولت و ملت گردید. تا اینکه صفویه مذهب شیعه را در ایران رسمی نمود. این مقدمه‌ای برای همکاری علما گردید، حضور فقهای تشیع به عنوان نخبگان اجتماعی سیاسی از یک سو و وجود مناسبات فرهنگی، سیاسی ایلات و عشایر (زیرا شاه و ایل او بدنبال اهداف ایل بودند و اهداف دینی در درجه دوم بود) از سوی دیگر زمینه تنش و تقابل دولت و ملت را در جامعه ایرانی پدید می‌آورد، ظهور سیاسی غرب و پیدایش استعمار و حرکت‌های فرهنگی ناشی از آن نیز ابعاد نوینی به این مشکل داده است.

اندیشمندان و نخبگان فرهنگی جامعه در سه دوره صفویه، قاجار و معاصر برای رویارویی با مسئله رابطه دولت و ملت کوشش‌های ذهنی خود را بکار گرفته‌اند. براساس آنچه در سطور اول بیان شد، این کوشش‌ها بر اساس مبانی معرفتی ایشان و در چگونگی بکارگیری آن است. در این بین فقهای هر عصر با توجه به مبانی معرفتی و فقه سیاسی اجتماعی شان راهکارهایی را ارائه می‌دهند. البته مکاتب فقهی و مبانی آن‌ها بر این رویکردها اثر مستقیم دارد. مکتب اخباری، و مکتب اصولی نجف و مکتب قم هر کدام نمایندگان در دوره‌های مختلف و راهکارهای مختلف برای بررسی مسئله رابطه دولت و ملت بکار بسته‌اند. برای

بیان دلیل انتخاب سه دوره تاریخی باید افزود، در این سه دوره با توجه به ظرفیت های مختلف از سوی حکومت ها، فقها در عرصه های مختلف وارد شده و راهکارهایی برای بررسی مسئله پیشنهاد داده اند، در تاریخ ایران با ظهور صفویه مناسبات سیاسی اجتماعی تغییر می کند و علما وارد عرصه قدرت می گردند، به همین دلیل توجه به عصر صفویه از اهمیت ویژه ای برخوردار است، از سویی دوره قاجار نیز از نظر شکل ظاهری حکومت و تشابه آن با دوره صفویه حائز اهمیت است، و در دوره معاصر نیز به همان شکل حضور علما در عرصه حکومت مشهود است، اما این بار تعامل علما و حکومت متفاوت است.

در بین فقهای این سه عصر علامه مجلسی در عصر صفوی با توجه به تأثیری که بر دربار صفوی داشت مورد توجه بیشتری در بررسی مسئله رابطه دولت و ملت واقع شده است، محقق کرکی یکی دیگر از کسانی است که در عصر صفوی به عنوان عالم دینی در زمینه حکومتی نقش ایفا می کند. اما یکی از علل انتخاب علامه مجلسی، تعامل خودشان با دربار است، در حالیکه برخی از علما نمایندگان را برای تعامل با دربار انتخاب نمودند. در دوره قاجار مرحوم علامه نائینی کوشش های زیادی را مبذول نمود، در بین علمای دوره مشروطه ایشان به نگارش کتابی بدیع دست زد، که همین امر سبب برجسته بودن جایگاه ایشان در مسائل مشروطه شد و نیز دلیل برای انتخاب بررسی نظرات اجتماعی ایشان در این تحقیق گردید. و در دوره معاصر مرحوم امام خمینی کوشش های فراوانی داشت. مسئله رابطه دولت و ملت در عصر حاضر نیز مسئله ای حیاتی است، و توجه امام خمینی و رهبر معظم انقلاب به مردم و تلاش ایشان برای از بین بردن، گسست بین مردم و دولت نشان از وجود مسئله و بررسی آن در زمان حال است. بررسی تطبیقی بین این سه عصر و عملکرد این سه فقیه ما را از خطرات احتمالی در عصر حاضر دور کرده و در حل مسئله یاری می نماید. بنابراین شباهت ها و تفاوت های اندیشه اجتماعی، علامه مجلسی (ره)، علامه نائینی (ره) و امام خمینی (ره) در تبیین مسئله ارتباط دولت و ملت مورد بررسی قرار می گیرد.

۲. سوال اصلی و فرعی

شباهت ها و تفاوت های اندیشه اجتماعی، علامه مجلسی (ره)، علامه نائینی (ره) و

امام (ره) در تبیین مسئله رابطه دولت و ملت چیست؟

۳. سوالات فرعی

۱. مبانی معرفتی فقه سیاسی اجتماعی، علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارد؟
۲. رویکرد و ظرفیت‌های فقهی علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی در مواجهه با حکومت و اجتماع کدامند؟
۳. اندیشه اجتماعی علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی در مسئله رابطه دولت و ملت چگونه بوده است؟
۴. تعامل علامه مجلسی، مرحوم نائینی و امام خمینی با حکومت عصر خویش چگونه بوده است؟

۴. پیشینه تحقیق

در مورد مسئله رابطه دولت و ملت، منابع فراوانی وجود دارد. برخی تلاش کرده اند این مسئله را از منظر مدرن مورد بررسی قرار دهند مثل «دفتر قانون»، میرزا ملکم خان، «ظهور و سقوط لیبرال در غرب» و «تضاد دولت و ملت» اثر کاتوزیان است. برخی دیگر به مقایسه رویکردهای مدرن و بومی پرداخته‌اند مثل «هفت موج اصلاحات»، «توسعه و تضاد» رفیع‌پور و «تبیین جامعه شناختی مشروطه»، است. همین طور کتاب «حدیث پیمانه» که این کتاب به صورت ضمنی به تفاوت‌ها و شباهت‌ها و این سه عصر می‌پردازد ولی دغدغه اصلی این کتاب بیان جایگاه علامه مجلسی، علامه نائینی و امام خمینی نیست. کتاب «فقه سیاسی» نجف لک زایی یکی از پیشینه‌های این تحقیق به شمار می‌رود، همین طور «تحولات سیاسی اجتماعی ایران معاصر»، «چالش سیاست دینی و نظام سلطانی»، از جمله کتاب‌های آقای نجف لک زایی است. که از پیشینه‌های این تحقیق است. کتاب «تکاپوهای دین سیاسی» نوشته علیرضا شجاعی زند، که با دید دیگری، مسئله گسست دولت و ملت را مورد بررسی قرار داده است. «منظومه فکری امام خمینی» نوشته عبدالحسین خسروپناه، که باتوجه به اینکه امام یک منظومه فکری دارد، دست به نگارش کتاب زده است، منظومه فکری امام بر اساس مبنایی است و نتیجه‌ی آن عملکرد ایشان می‌گردد.

در کتاب‌های «تکاپوهای دین سیاسی»، «هفت موج اصلاحات»، «حدیث پیمانه» و «تضاد دولت و ملت» به مسئله دولت و ملت پرداخته‌اند، حتی در برخی از این آثار، مسئله را در سه عصر مورد بررسی قرار داده است، توجه به فقها و اندیشه اجتماعی آنان در هیچ یک از آثار فوق وجود

ندارد، و همین طور راه حل های فقها برای مسئله گسست دولت و ملت در سه عصر به صورت تطبیقی بررسی نشده است. زیرا توجه به مبانی فقهی، عملکرد متفاوتی را از فقها، نتیجه می دهد.

۵. اهداف پژوهش

هدف اصلی پژوهش مقایسه تفاوت ها و شباهت ها، مجلسی، نائینی و امام در دوره صفویه، قاجار، پهلوی در بررسی مسئله رابطه دولت و ملت است. در این صورت نیازمند بررسی اندیشه اجتماعی آن ها در این خصوص هستیم.

هدف فرعی که در ضمن هدف اصلی بیان می گردد، بررسی عملکرد فقها، بررسی رویکرد آن ها و بررسی مبانی آن هاست. و همین طور بررسی مطابقت و مخالفت مبانی با رویکرد و عملکرد آن هاست. و نیز بررسی شرایط اجتماعی آن ها و تناسب عملکرد با شرایط اجتماعی است.

۶. روش تحقیق

این تحقیق از روش تطبیقی با استفاده از روش شناسی بنیادین، بررسی نموده است. به همین دلیل ابتدا با بررسی مبانی معرفتی به تطبیق آن ها می پردازد، در حقیقت در تطبیق نیز به دنبال شباهت و تفاوت های موجود در هدف مورد بررسی تحقیق است، به همین دلیل نیازمندیم تا روشن کنیم مقصود از مبانی معرفتی چیست و چگونه دنبال آن باشیم و از سویی روش تحقیق تطبیقی نیز که با بیان ابعاد روشن می گردد. در انتها برای تحقیق تطبیقی نیازمند تحلیل بین شباهت و تفاوت های یافت شده در تحقیق هستیم.

در چنین تحقیقی بیشتر دنبال، دریافت مبانی معرفتی هستیم، به همین دلیل از آن به عنوان روش شناسی بنیادین نام می برند. این روش شناسی در برابر روش شناسی کاربردی قرار دارد، در حقیقت در روش شناسی بنیادین به دنبال روشی است که نظریه در بستر آن تولید شده است. در روش شناسی بنیادین دنبال ارتباط علمی میان آن علم و مبادی و اصول موضوعه آن هستیم.^۱

ابتدا باید بیان گردد که مقصود از روش تطبیقی چیست، روش تطبیقی، روشی مقایسه ای است، اما در این روش شباهت ها و تفاوت ها را می یابیم و سپس بر اساس آن تحلیل می نماییم. این روش سبب می شود که در تحقیق فقط به همه جنبه پردازیم و جنبه مختلف را مورد ارزیابی قرار دهیم، از سویی مانند کاری که چهارچوب نظری در تحقیق دیگر انجام می دهد، نقشه راه

۱. حمید پارسانیا، بومی سازی جامعه شناسی، مجموعه مقالات، ص ۴۳-۴۴، موسسه امام خمینی، چاپ اول، بهار ۱۳۹۲، قم.